

عوامل ژئوپلیتیکی منازعه در روابط بین الملل

Geopolitical factors of conflict in international relations

مؤلفین:

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا^۱ – دکتر ریاز قربانی‌نژاد^۲

^۱ استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

^۲ استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

سرسناسه	: حافظنیا، محمدرضا، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: عوامل ژئوپلیتیکی منازعه در روابط بین الملل / مولفین محمدرضا حافظنیا، ربیاز قربانی نژاد.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ج، ۲۵۵ ص. : مصور، جدول، نمودار.
شابک	: 978-964-10-4518-2
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۲۴۳] - ۲۵۵.
موضوع	: روابط بین المللی -- جنبه های سیاسی
موضوع	: International relations -- Political aspects
موضوع	: مناقشات اجتماعی
موضوع	: Social conflict
موضوع	: جغرافیای سیاسی
موضوع	: Political geography
موضوع	: سیاست جغرافیایی
موضوع	: Geopolitics
شناسه افزوده	: قربانی نژاد، ربیاز، ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده	: دانشکده آزاد اسلامی. واحد علوم و تحقیقات
رده بندی کنگره	: JZ۱۳۰۵/۳۲۱۱۵
رده بندی دیویی	: ۳۲۷/۰۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۳۶۲

نام کتاب: عوامل ژئوپلیتیکی منازعه در روابط بین الملل

تألیف: دکتر محمدرضا حافظنیا، دکتر ربیاز قربانی نژاد

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۵

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۵۱۸-۲ 978-964-10-4518-2

تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۶۰۰۰۰ ریال

مرکز پخش: تهران، انتهای بزرگراه شهید ستاری، میدان دانشگاه آزاد اسلامی به سمت حصارک، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ساختمان علوم انسانی

تلفن: ۴۴۸۶۵۱۱۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۶	مقدمه
۹	فصل اول: بیان مفاهیم
۱۱	ژئوپلیتیک
۲۰	تنش و منازعه
۲۶	بحران و منازعه بین المللی
۳۱	جغرافیا، جنگ و منازعه
۳۷	فصل دوم: جایگاه حس و مزعه در نظریه های روابط بین الملل
۳۹	فرایند نظریه پردازی در روابط بین الملل
۴۲	سطوح تحلیل در روابط بین الملل
۵۰	۱- نظریه های خرد سیستمی
۵۰	۱-۱- نظریه های زیست شناختی و روان شناختی
۵۲	۱-۲- نظریه رئالیسم کلاسیک
۶۱	۲- نظریه های خرد سیستمی ملی
۶۱	۲-۱- نظریه ایده آلیسم
۶۹	۲-۲- نظریه مارکسیسم
۷۵	تحلیل ماتریالیستی تاریخ
۷۹	فرجام دولت پس از سقوط نظام سرمایه داری در اندیشه مارکس
۸۱	دولت نهایی مارکس
۸۳	۲-۳- نظریه لیبرالیسم
۸۸	۳- نظریه های کلان سیستمی
۸۸	۳-۱- نظریه نئورئالیسم
۹۷	۳-۲- نظریه نئولیبرالیسم
۱۰۳	۳-۳- نظریه سازه انگاری

فصل سوم: رویکردهای ژئوپلیتیکی به مسأله تنش و منازعه

- ۱۱۱- رویکرد زیست محیطی
- ۱۱۳- منازعه، درگیری و تغییرات زیست محیطی
- ۱۱۶- رویکرد هیدروپلیتیک
- ۱۲۴- هیدروپلیتیک در مقیاس محلی
- ۱۳۱- هیدروپلیتیک در مقیاس ملی
- ۱۳۱- هیدروپلیتیک در مقیاس منطقه‌ای
- ۱۳۱- هیدروپلیتیک در مقیاس جهانی
- ۱۳۲- رویکرد ژئواکونومیک
- ۱۳۳- ۱- ژئوپلیتیک و تنش‌های ژئوپلیتیکی
- ۱۳۶- ۲- دوراندازی کانس ذخایر نفتی
- ۱۴۲- رویکرد اقتصاد سیاسی
- ۱۴۳- رویکرد فضای مجازی به تنش و منازعه میان کشورها
- ۱۴۶- ۱- تنش و منازعه در فضای مجازی
- ۱۵۰- ۲- ژئوپلیتیک فضای مجازی
- ۱۵۲- ۳- تروریسم مجازی
- ۱۵۳- عوامل ژئوپلیتیکی غیرتنشی تنش و منازعه
- ۱۵۵- ۱- تهدیدهای ناشی از فعالیت سازمان‌های جنایی فرامرزی
- ۱۵۶- ۲- تهدیدهای ناشی از مهاجرت بین‌المللی
- ۱۵۸-

فصل چهارم: نظریه‌های مرتبط با تنش و منازعه بین کشورها

- ۱۶۳- نازلی شکری و رابرت نورث
- ۱۶۶- کی.جی. هالستی
- ۱۷۴- ۱- اختلافات ارضی محدود
- ۱۷۵- ۲- اختلافات مرتبط با نوع رژیم سیاسی
- ۱۷۵- ۳- اختلاف به خاطر شرف ملی
- ۱۷۵- ۴- امپریالیسم منطقه‌ای
- ۱۷۵- ۵- جنگ‌های آزادسازی یا جنگ‌های انقلابی
- ۱۷۶-

- ۶- اختلافات ناشی از هدف یک دولت برای متحد ساختن کشوری تقسیم شده ----- ۱۷۶
- کوئینسی رایت ----- ۱۷۷
- پیتر هاگت ----- ۱۷۹
- جفری کمپ و رابرت هارکاوای ----- ۱۹۰
- روندهای جمعیت شناسانه و بی قرینگی ها ----- ۱۹۰
- قومیت، مذهب و جنگ داخلی ----- ۱۹۱
- اختلافات سرزمینی ----- ۱۹۲
- مناقشه بر سر آب ----- ۱۹۲
- توماس مر- یکسون ----- ۱۹۵
- جان رابرت پرسکات ----- ۱۹۷
- گروه اول: مناقشه های سرزمینی ----- ۱۹۸
- گروه دوم: مناقشه های مرزهای (مناقشه بر سر موقعیت) ----- ۱۹۹
- گروه سوم: مناقشه های تاریخی ----- ۲۰۰
- گروه چهارم: مناقشه بر سر توپوگرافیک منابع ----- ۲۰۱
- جان کالینز ----- ۲۰۳
- ۱- منازعه استرژیک ----- ۲۰۴
- ۲- منازعه اقتصادی ----- ۲۰۴
- ۳- منازعه فرهنگی ----- ۲۰۵
- ۴- منازعه زیست محیطی ----- ۲۰۶
- ساموئل پی. هانتینگتون ----- ۲۰۷
- ادوارد لوتواک ----- ۲۱۱
- موریس دو ورژه ----- ۲۱۳

فصل پنجم: مدلسازی نظریه عوامل ژئوپلیتیکی تنش و منازعه ----- ۲۱۷

- طبقه بندی موضوعی منابع ژئوپلیتیکی تنش و منازعه ----- ۲۲۴
- متغیرهای تنش زای عوامل ژئوپلیتیکی ----- ۲۲۷
- ۱- متغیرهای ژئوکالچر (فرهنگی) ----- ۲۲۸
- ۲- متغیرهای سرزمینی (قلمروی) ----- ۲۳۰
- ۳- متغیرهای ژئواکونومیک (اقتصادی) ----- ۲۳۱

- ۴- متغیرهای سیاسی ۲۳۳
- ۵- متغیرهای ژئواستراتژیک ۲۳۴
- ۶- متغیرهای هیدروپلیتیک ۲۳۶
- ۷- متغیرهای زیست محیطی ۲۳۶
- ۸- متغیرهای مربوط به کارکرد فضای مجازی ۲۳۷
- مدل نهایی نظریه عوامل ژئوپلیتیکی تنش و منازعه ۲۳۸
- منابع رهاخذ ۲۴۱
- منابع فارسی ۲۴۳
- منابع لاتین ۲۴۸
- منابع اینترنتی ۲۵۵

مقدمه

در میان واحدهای سیاسی - فضایی گوناگون که در دوره‌های تاریخی مختلف، حکمرانی بخشی از سیاره زمین را عهده‌دار بوده‌اند، به سختی می‌توان حکومتی را پیدا کرد که در یک بازه زمانی خاص دچار نوعی روابط مبتنی بر تنش و منازعه با همسایگان خود و یا با کشورهای دیگر نشده باشد. به بیانی دیگر، حکومت‌ها در کنار برقراری روابط حسنه با یکدیگر، به ناچار به صورت آشکار یا پنهان، روابط خصمانه و منازعه‌آمیز نیز با یکدیگر دارند. ریشه این روابط خصمانه و تنش‌زا به عوامل مختلفی بستگی دارد که در این میان، ارزش‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی نقش عمده‌ای را در ایجاد تنش در روابط کشورها بر عهده دارند.

جغرافیا و ژئوپلیتیک هر منطقه نقش عمده‌ای در برقراری روابط مسالمت‌آمیز و حسنه و یا برعکس وجود تنش را بین کشورهای آن منطقه برعهده دارد. به عبارتی ریشه بسیاری از تنش‌ها و منازعات در روابط میان کشورها در ویژگی‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی آن‌ها نهفته است. از سوی دیگر، پایدار بودن ارزش‌ها و عوامل جغرافیایی که از ماهیت و کارکرد آن‌ها سرچشمه گرفته، سبب ماندگاری و طولانی‌تر شدن تنش‌ها و منازعات ناشی از آن‌ها شده است و همین امر حکومت‌ها را در حل و فصل این اختلافات و تنش‌ها ناتوان ساخته است.

از آن‌جا که ژئوپلیتیک، مطالعه روابط بین کشورها و منازعات میان قدرت‌ها از لحاظ جغرافیایی است و اصولاً ژئوپلیتیک به دنبال بررسی این موضوع است که چگونه فاکتورهای جغرافیایی، از جمله سرزمین، جمعیت، موقعیت استراتژیک، منابع طبیعی و غیره بر روابط بین کشورها و تلاش آنان برای کسب قدرت و استیلا بر دیگران مؤثر است، پس مطالعه عوامل و سرچشمه‌های تنش‌زا و منازعه‌آفرین در

روابط بین‌الملل در سطوح مختلف کشوری، منطقه‌ای و جهانی که از ماهیتی جغرافیایی برخوردارند، می‌تواند زمینه بهتری را برای درک و تحلیل روابط خصمانه حکومت‌ها و ملت‌ها فراهم سازد.

با وجود مطالعات گسترده‌ای که مراکز پژوهشی و علمی جهان در ابعاد مختلف بحران، مناقشه، منازعه و جنگ انجام داده‌اند، مطالعه تطبیقی این پدیده‌ها بصورتی که بتوان از خلال آن به یک سلسله توجیهات علمی قابل تعمیم نائل شد، کمتر انجام گردیده است. به این معنی که بررسی‌های انجام شده بیشتر به صورت مجرد، پدیده‌های خاصی از خشونت مثل شورش، تظاهرات، کشتار، ترور و انقلاب را مورد توجه قرار داده است. در حالی که مناقشات داخلی و خارجی به صور گوناگون و تحت تأثیر عوامل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، مذهبی، قومی و نژادی و ... ممکن است حادث گردد.ضافاً این که مطالعات انجام شده و نتایج حاصله از آن‌ها عموماً فاقد تجانس و همگونی می‌باشند و قابل استنتاج و تعمیم به رخدادهای آتی نیستند. از طرف دیگر در هر منصب جغرافیایی به دلایلی که ظاهراً آشکارند ولی از نظر علمی مبنای محکمی ندارند، پدیده‌های از قبیل خشونت، شورش، انقلاب، جنگ داخلی و ... از بستر و خاستگاه مشابهی بروز نمی‌کنند و به نظر می‌رسد که هر کدام داستان جداگانه‌ای برای خود دارند.

در همین راستا، این کتاب با هدف تحلیل و شناخت سبب‌ها و عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی که زمینه بروز تنش و منازعه در روابط بین‌کشورها را فراهم می‌سازند، به نگارش درآمده است. ساختار این کتاب از پنج فصل تشکیل شده است. در فصل اول، مفاهیم و اصطلاحات ژئوپلیتیک، تنش، منازعه و ارتباط بین آن‌ها تشریح شده است. فصل دوم کتاب، به بیان جایگاه تنش و منازعه در نظریه‌های روابط بین‌الملل بر اساس سه سطح تحلیل «کنت والتز»^۱ در سطوح فردی، ملی و بین‌المللی پرداخته و نوع نگاه هر کدام از نظریه‌پردازان روابط بین‌الملل به مسأله منازعات میان

^۱ Kenneth Waltz

دولت‌ها ذکر شده است. در فصل سوم کتاب با عنوان رویکردهای ژئوپلیتیکی به مسأله تنش و منازعه، از زوایای مختلف اقتصاد سیاسی، زیست‌محیطی، ژئواکونومیک، هیدروپلیتیک و عوامل غیرسنتی و جدید تنش‌زا، موضوع منازعه بین دولت‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم به بیان برخی از نظریه‌های مرتبط با تنش و منازعه در نیمه دوم سده بیستم که عمدتاً از سوی ژئوپلیتیسین‌ها و اساتید علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ارائه شده‌اند، می‌پردازد. تعدادی از نظریه‌هایی که در این فصل مورد مطالعه قرار گرفته‌اند مربوط به دوران جنگ سرد و بقیه مختص به دوران پس از جنگ سرد می‌باشند. در فصل پایانی کتاب هم نظریه مبانی ژئوپلیتیکی تنش و منازعه میان واحدهای سیاسی در قالب یک مدل ارائه شده است. در این مدل نهایی سعی شده است تا موضوعات و عوامل مختلف ژئوپلیتیکی که از قابلیت تنش‌زایی در روابط بین‌الملل برخوردارند، با ذکر شاخص‌های مربوط به هر گروه به نمایش در آیند.

در پایان، از خوانندگان و جامعه علمی و دانشگاهی انتظار می‌رود که با یادآوری کاستی‌ها و نواقص کتاب، نویسندگان را در تصحیح اثر یاری دهند.

محمد رضا حافظ‌نیا - ریاز قربانی‌نژاد